

საქართველოს მეცნიერებათა ეროვნული აკადემია

ქართული ენციკლოპედიის ი. აბაშიძის სახელობის მთავარი სამეცნიერო რედაქცია

იერუსალიმის მართლმადიდებელი ეკლესია

იერუსალიმის მართლმადიდებელი ეკლესია, იერუსალიმის საპატრიარქო, პირველი ქრისტიანული ეკლესია („ეკლესიათა დედად“ წოდებული) იერუსალიმში. 49 იერუსალიმში შედგა მოციქულთა კრება იაკობის თავმჯდომარეობით, რ-იც იერუსალიმის ეკლესიის პირველ ეპისკოპოსად ითვლება. მანვე პირველმა დაწერა საღვთო ჟამისწირვის განგება. იქვე ჩამოყალიბდა ეკლესიის შინაგანი სტრუქტურა მოციქულთა მიერ. იერუსალიმიდან დაიძრნენ მოციქულები ქრისტეს სიტყვის საქადაგებლად.

იერუსალიმის (ელიას) ეკლესიას განსაკუთრებული ავტორიტეტი ეპისკოპოსმა ალექსანდრემ (213- 251) მოუხვეჭა, რ-იც კლიმენტი ალექსანდრიელის მოწაფე იყო ორიგენესთან ერთად. რომის იმპერიაში ქრისტიანთა დევნამ განაპირობა ეკლესიის სულიერი აღმავლობის შეფერხება. ალექსანდრიიდან პალესტინის კესარიაში სამოღვაწეოდ გადმოსული ორიგენე დააპატიმრეს და აწამეს (250). მოწამებრივად აღესრულა ეპისკოპოსი ალექსანდრეც (251).

ეკლესიაში მიტროპოლიური მმართველობის სისტემის ჩამოყალიბების შემდეგ, - იერუსალიმის საეპისკოპოსო პალესტინის კესარიის მიტროპოლიტს დაუქვემდებარეს. მიუხედავად ამისა, იერუსალიმის ეპისკოპოსს განსაკუთრებულ პატივს მიაგებდნენ. იერუსალიმის ეპისკოპოსსა და კესარიის მიტროპოლიტს შორის უთანხმოება არაერთხელ ჩამოვარდნილა. კესარიის მიტროპოლიტ აკაკიოსს მკვეთრად დაუპირისპირდა იერუსალიმის ეპისკოპოსი კირილე და თავისი ტახტის სამოციქულოობიდან გამომდინარე, პირველობა მოითხოვა. კონფლიქტი კიდევ უფრო გაღრმავდა IV ს. დასასრულს, როდესაც პალესტინა სამ პოლიტ. პროვინციად (კესარია, სკვითოპოლისი და პეტრა) დაიყო. გაძლიერდა იერუსალიმის ეპისკოპოსის პრეტენზია პატრიარქის ტიტულზე. იერუსალიმის

ეპისკოპოსმა იუვენალიოსმა (422–458) III მსოფლიო კრებაზე (431) მოითხოვა, ანტიოქიის საპატრიარქოსგან გამოეყოთ პალესტინა, ფინიკია და არაბეთი. ამ მოთხოვნას შეეწინააღმდეგა ანტიოქიის პატრიარქი იოანე, შემდგომ კი მისი მემკვიდრეები – დომინოს II და მაქსიმე. საკითხის გადაჭრა დიდხანს ვერ მოხერხდა. მხოლოდ IV მსოფლიო კრებაზე (451) გადაწყდა, რომ იერუსალიმის ეპისკოპოს იუვენალიოსისათვის ებოძებინათ ე. წ. „სამი პალესტინის“ სამწყსო, ანუ კესარიის, სკვითოპოლისისა და პეტრას ეპარქიები, რებშიც იმ დროისათვის დაახლ. 60 საეპისკოპოსო შედიოდა, და ამ გზით იერუსალიმის ეპისკოპოსი პატრიარქად გამოეცხადებინათ. იგი რიგით მეხუთე ადგილს დაიკავებდა რომის, კონსტანტინოპოლის, ალექსანდრიისა და ანტიოქიის პატრიარქების შემდეგ, ვინაიდან ისინი პატრიარქებად გაცილებით ადრე იქნენ დადგენილი (მოგვიანებით, 1054 წლის დიდი სქიზმის გამო რომის ეკლესიის ჩამოცილების შემდეგ, იერუსალიმის საპატრიარქომ მეოთხე ადგილზე გადაინაცვლა).

ამრიგად, ისტ. მოვლენების განვითარებისა და იერუსალიმის ეპისკოპოსთა მცდელობით, იერუსალიმის ეპისკოპოსს 451 პატრიარქის ტიტული ებოძა.

იერუსალიმის საპატრიარქოს აღზევებაში განსაკუთრებული წვლილი მიუძღვის იმპ. - იუსტინიანეს (527–565), რ-მაც ეკონ. დახმარების გარდა, გამონაკლისის სახით, იერუსალიმის ეკლესიისათვის საგანგებო კანონები შეიმუშავა. ააშენა ტაძრები და მონასტრები. იერუსალიმის წმ. ადგილების მიმართ ყურადღება გამოიჩინეს შემდგომმა იმპერატორებმაც, განსაკუთრებით კი ჰერაკლემ (610–641).

638 იერუსალიმი ხალიფა უმარ I იბნ ალ-ხატაბმა (634–644) დაიპყრო, მაგრამ იერუსალიმის საპატრიარქოს წმ. ადგილებზე უფლებები არ დაუკარგავს. უმარმა იერუსალიმის პატრიარქს უბოძა თავისივე ხელმოწერილი სიგელი (ახტინამე), რ-ითაც საპატრიარქოს უფლებები განმტკიცდა, თუმცა მისი დაცემის მომასწავებელიც აღმოჩნდა. დამასკოს უმაიანთა და ბაღდადის აბასიანთა დინასტიების ხელშეწყობით იერუსალიმის საპატრიარქოში ერთგვარი მშვიდობა დამყარდა. ქრისტიანთა განსაკუთრებული დევნა ომარ II იბნ აბდ ალ-აზიზის (711–720) დროს დაიწყო. იგი განმეორდა და კიდევ უფრო სასტიკი ხასიათი მიიღო X ს. II ნახ-ში. მაშინ დაარბიეს აღდგომის ტაძარი და მოკლეს პატრიარქი იოანე VII (964–966), ხოლო ხალიფა ალ-ჰაქიმის (996–1021) დროს ცეცხლს მისცეს და მთლიანად გაანადგურეს (1009) აღდგენილი აღდგომის ტაძარი.

არაბთა ხანგრძლივი ბატონობის მიუხედავად, იერუსალიმის ეკლესია მართლმადიდებლობის ბურჯად რჩებოდა. ეს განსაკუთრებით ხატმბძობის პერიოდში გაცხადდა, როდესაც თავისი მოძღვრებით მის წინააღმდეგ გაილაშქრა საბას მონასტრის მოღვაწემ, წმ. იოანე დამასკელმა (გ. 749) და სხვა დიდმა საეკლ. მწერლებმა.

იერუსალიმელი ქრისტიანები კიდევ უფრო მძიმე მდგომარეობაში აღმოჩნდნენ, როდესაც იერუსალიმი სელჩუკებმა დაიპყრეს (1071). მაშინ აიკრძალა პილიგრიმობა წმ. ადგილებში. 1099 ჯვაროსნებმა იერუსალიმი დაიპყრეს და იქ იერუსალიმის სამეფო დააარსეს. განდევნეს მართლმადიდებელი პატრიარქი და მის სანაცვლოდ ლათინთა პატრიარქი დაადგინეს. მართლმადიდებელი პატრიარქები იძულებული გახდნენ, კონსტანტინოპოლში გადასულიყვნენ და ეკლესია იქიდან ემართათ, რადგან ლათინები მათ იერუსალიმში ყოფნის უფლებას არ აძლევდნენ.

1250 ეგვიპტის მმართველობა ხელში ჩაიგდეს მამლუქებმა. მოგვიანებით (1268) მათი ძალაუფლება სირიასა და პალესტინაზეც გავრცელდა. მამლუქების მიერ იერუსალიმიდან ჯვაროსნების განდევნამ (1291) განაპირობა ძველი ვითარების აღდგენა, თუმცა მართლმადიდებელთა დევნა ახალი დამპყრობლების დროსაც არ შეწყვეტილა. ბურჯელი (ჩერქეზი) მამლუქების მმართველობის ხანაში (1383-1517) იერუსალიმში ძალიან გაძლიერდნენ ქართველები. მათი აღზევება ხსნის მიმნიჭებული აღმოჩნდა წმ. სალოცავებისათვის, რ-ებსაც მამლუქებისაგან დევნილი ბერძენი ბერები სომხებისა და ლათინების შემოტევებისგან ვეღარ იცავდნენ. იმ დროს იერუსალიმის საპატრიარქოს ბიზანტიის იმპერატორებიც ეხმარებოდნენ, მაგრამ კონსტანტინოპოლის დაცემის (1453) შემდეგ, ეს დახმარება შეწყდა. იერუსალიმის ყოველი მომდევნო პატრიარქი ცდილობდა, დამპყრობლებთან ახალი ხელშეკრულება დაედო, რ-საც ყოველთვის უმარ I იბნ ალ-ხატაბთან დადებული ხელშეკრულება ედო საფუძვლად.

მამლუქთა ბატონობას პალესტინაში ბოლო მოუღო სულთანმა სელიმ I-მა (1512-20) და იერუსალიმი კონსტანტინოპოლის სულთანთა ხელისუფლებას დაუქვემდებარა (1517). სელიმ I-მა ცნო ბერძენთა უფლებები წმ. ადგილებზე და პატრიარქ დოროთეოს I-ს (ატალას, 1506-37) უბოძა ამის დამადასტურებელი ფირმანი. ოსმალთა ბატონობის პერიოდში (1517-1917) იერუსალიმის საპატრიარქოს უმთავრესი პრობლემა იყო წმ. მიწის სალოცავების მათგან დაცვა.

I მსოფლიო ომის შემდეგ პალესტინა ინგლისელებმა დაიპყრეს (1917 დეკემბერი). კვლავ გააქტიურდა ე. წ. „არაბული პრობლემა“, რ-იც, ფაქტობრივად, 1845 დაიწყო განახლებული პანსლავისტური მოძრაობის მიერ. „არაბული პრობლემა“ ორ საკითხს მოიცავდა: 1. იერუსალიმის საპატრიარქოსათვის ენოდებინათ „ბერძნული“ (Rum Patriarkhate), როგორც ეს დადგენილი იყო საიმპერატორო კანონმდებლობით; 2. საპატრიარქო არაბულენოვანი მართლმადიდებლებისათვის დაეთმოთ.

1958 იორდანიის ხელისუფლების მიერ გამოიცა საგანგებო კანონი, რ-იც სრულად იცავს საპატრიარქოს უფლებებს (ტიტულს, სტატუსს და ა.შ.).

ამჟამად იერუსალიმის საპატრიარქოს იურისდიქცია ვრცელდება ისრაელის, პალესტინისა და იორდანის ტერიტორიებზე. საპატრიარქოს რეზიდენცია მდებარეობს იერუსალიმში. კრებისა და სინოდის მიერ არჩეულ პატრიარქს ამტკიცებენ ისრაელის, იორდანისა და პალესტინის ხელისუფლებები.

იერუსალიმის პატრიარქის სრული ტიტულია: „მისი ღვთაებრივი უნეტარესობა, პატრიარქი წმიდისა ქალაქისა იერუსალიმისა და სრულიად პალესტინისა, სირიისა, არაბეთისა, გაღმა იორდანისა, გალილეისა, კანისა და წმიდისა სიონისა“.

საპატრიარქოში მოღვაწეობს 25 მღვდელმთავარი, რომელთაგან 15 სინოდის წევრია. ისინი, სხვა სამღვდლო პირებთან ერთად, წმინდა საფლავის საძმოს წარმოადგენენ.

საპატრიარქოს აქვს საეგზარქოსოები საბერძნეთში, კონსტანტინოპოლში, კვიპროსზე, მოსკოვში; მეტოქები – სინას ნ.-კ-ზე, კაიროში, ალექსანდრიაში, საბერძნეთში, კვიპროსზე, ლიბანში, თურქეთში.

იერუსალიმის საპატრიარქოს მფარველობს სინა-რაითის სამთავარეპისკოპოსო, რაც იმით გამოიხატება, რომ სინას მთის მთავარეპისკოპოსის კურთხევა ხდება იერუსალიმის პატრიარქის ხელდასხმით.

იერუსალიმის საპატრიარქო ფლობს 37 ტაძარს და 1 მონასტერს იორდანიაში; 17 ტაძარს – ისრაელში; 11 ტაძარს და 24 მონასტერს – პალესტინაში. მათგან 22 მცირე მონასტერი მდებარეობს იერუსალიმში (ძველ ქალაქში). ღვთისმსახურება აღესრულება ბერძნ. და არაბულ ენებზე.

საპატრიარქოს აქვს თავისი ბეჭდვითი ორგანოები: „ნეა სიონ“ (ბერძნ. ენაზე, გამოდის 1904-იდან) და „ნურ ალ-მასსიხ“ (ქრისტეს ნათელი, არაბულ ენაზე); აქვს გამომცემლობა და სტამბა, ასევე, გიმნაზია, ქალთა სკოლა, ობოლთა თავშესაფარი, მოხუცთა თავშესაფარი, კლინიკა „წმ. ბენედიქტე“ და ა. შ.

იერუსალიმის საპატრიარქო აქტიურად მონაწილეობს როგორც სრულიად მართლმადიდებელთა, ასევე ეკუმენურ შეკრებებში.

არსებობს გადმოცემა, რომ ადგილი, სადაც ჯვრის ქართველთა მონასტერი აშენდა (XI ს.), ჯერ კიდევ მირიან მეფემ (IV ს.) მიიღო საჩუქრად კონსტანტინე დიდისაგან. ვახტანგ გორგასალმა (V ს.) კი გაადიდა და გაამშვენა მირიან მეფის მიერ აგებული მცირე სალოცავი და სხვა ეკლესიებიც ააგო, რ-თა დასაცავად სოფ. მალხაში 600 ქართველი დატოვა.

პროკოპი კესარიელის ცნობით, იმპ. იუსტინიანეს (527–565) იერუსალიმში განუახლებია დავითის კოშკთან მდებარე იბერთა მონასტერი. მკვლევართა ვარაუდით, ეს ის მონასტერია, რ-იც პეტრე იბერმა (V ს.) დააარსა. მასვე დაუარსებია ბეთლემის მახლობლად მდებარე ე. წ. „ლაზთა მონასტერიც“.

ქართველები ბერძენ, არაბ და სხვა ქრისტიანებთან ერთად, მოღვაწეობდნენ აგრეთვე პალესტინის უძველეს მონასტრებში: პალავრაში, საბას ლავრაში და ა. შ. XI ს. I ნახ-ში შავშელმა ბერმა, გიორგი პროხორომ (1066) ააშენა ჯვრის მონასტერი, რ-იც იერუსალიმსა და მის მახლობლად მდებარე სავანეებში დამკვიდრებულ ქართველთა რელიგიურ და სამწიგნობრო კერად იქცა.

იერუსალიმის ქართული სავანეები მძიმე მდგომარეობაში აღმოჩნდა ბაჰრელი მამლუქების დინასტიის (1250–1390), განსაკუთრებით კი აზ-ზაჰირ რუქნ ად-დინ ბაიბარსის (1260–77) მმართველობის დროს. მაშინ ჯვრის მონასტერი ხელთ იგდო და მიზგითად გადააკეთა (1273) შეიხმა ხიდრმა. ამას ხელი შეუწყო იმ გარემოებამ, რომ იმ დროს საქართვე. პოლიტ. ძლიერება შერყეული იყო. მიუხედავად ამისა, ქართველებმა მაინც შეძლეს მდგომარეობის გამოსწორება: დაიბრუნეს ჯვრის მონასტერი (1305 ან 1310/11) და თავადვე მფარველობდნენ გოლგოთას (1308); შემდეგ გიორგი ბრწყინვალის (1299, 1318–46) დახმარებით ხელთ იგდეს ქრისტეს საფლავის სალოცავის გასაღებიც. ქართველები ძალიან გაძლიერდნენ ბურჯული (ჩერქეზი) მამლუქების მმართველობის ხანაში (1382–1517). სწორედ იმ დროს ქართველთა საძმო ბერძენთა ზოგიერთ მონასტერს არა მხოლოდ მფარველობდა, არამედ შეაკეთა კიდევაც ისინი და ახლებიც დააარსა. ამიტომ ამ მონასტრებს იბერიელთა მონასტრებად მოიხსენიებდნენ. იერუსალიმის ბერძენ. საპატრიარქოს არქივში დაცულ დოკუმენტებში იბერიელთა მონასტრებად მოიხსენიება: წმ. ნიკოლოზისა, წმ. იაკობისა, წმ. გიორგისა (ებრაელთა უბანში), წმ. იოანე ღვთისმეტყველისა, წმ. თეკლასი, წმ. მთავარანგელოზთა, წმ. ბასილისა, წმ. მარინესი, წმიდათა თეოდორეთა, წმ. დიმიტრისა, წმ. ეკატერინესი და ჯვრის მონასტერი. ამ სიას რამდენადმე ავსებს ქართულ ხელნაწერთა მონაცემები, რ-თა მიხედვითაც ქართველებს ეკუთვნოდა აგრეთვე: დერტავი, დერთუფა, კაპათა, შეჰანი, კატამონი.

მას შემდეგ, რაც მამლუქთა სასულთნო ოსმალებმა დაიპყრეს (1517), ქრისტ. ეკლესიებს გაზრდილი გადასახადის გადახდა გაუჭირდათ. სამეფო-სამთავროებად დაქუცმაცებული საქართველოდან დახმარებამ იკლო. ჩვენს თანამემამულეებს ვალი დაედოთ, რის გამოც 1558 ფრანცისკანელებმა მიისაკუთრეს წმ. იოანე ღვთისმეტყველის მონასტერი (ახლა უწოდებენ შტ. შაუვეურ). თითქმის იმავდროულად სომხებმა ხელში ჩაიგდეს წმ. იაკობის დიდი მონასტერი, რ-იც ასევე ქართველებს ეკუთვნოდათ.

1582 ქართველები გოლგოთის ეკლესიის დაკარგვის საფრთხის წინაშე აღმოჩნდნენ. იერუსალიმის პატრიარქმა სოფრონიოსმა (1579–1608) მოახერხა სულთან აჰმედ II-ისაგან მიეღო დასტური (1605) იმის შესახებ, რომ გოლგოთა ბერძენთა საკუთრება იყო. ნელ-ნელა ქართველებმა ყველა მონასტერი დაკარგეს, ჯვრის მონასტრის გარდა.

XVII ს. უკანასკნელ მეოთხედში ჯვრის მონასტრის ჯერიც დადგა. ამ საკითხზე 1681 საქართველოში ჩამოვიდა იერუსალიმის პატრიარქი დოსითეოს II (1669–1707). მაშინ ქართველებმა ვალის მხოლოდ ერთი ნაწილის გადახდა შეძლეს, მაგრამ მოგვიანებით სრულად დაფარეს. მიუხედავად ამისა, დოსითეოს II-მ, საგანგებო სინოდალური განჩინებით (1683), ჯვრის მონასტერი იერუსალიმის საპატრიარქოს გამგებლობაში შეიყვანა და მასზე მეთვალყურეობა დააწესა.

იერუსალიმსა და საქართველოს შორის არსებული ახლო ურთიერთობა აისახა საქართველოს ტოპონიმიკაშიც. მცხეთისა და თბილისის მიდამოებში გავრცელდა იერუსალიმური ტოპოგრაფიული სახელწოდებები: გეთსამანია, ბეთლემი, თაბორი, ბეთანია. დაარსდა მონასტრები პალესტინის მონასტერთა სახელწოდებებით: პალავრა (ქართლში, X ს.), საბა განწმენდილის მონასტერი (მესხეთში, XIII ს.), ეზობიფას მონასტერი (VIII–IX, XV სს.). არაერთ ეკლესიას ეწოდა სიონი (თბილისის, ბოლნისის, დმანისის, ხევის) და ა. შ.

საქართველოში საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების (1921) შემდეგ იერუსალიმისა და საქართველოს ეკლესიებს შორის ურთიერთობა შეწყდა. მისი განახლება მხოლოდ XX ს. 80-იან წლებში მოხერხდა. 1980 საქართვე. კათოლიკოს-პატრიარქი ილია II იერუსალიმის საპატრიარქოს ეწვია. 1981 საქართველოში ჩამოვიდა იერუსალიმის პატრიარქი დიოდოროსი, რის შემდეგაც ილია II იერუსალიმს კიდევ ორჯერ (2000, 2012) ესტუმრა.

ლიტ.: მ ე ტ რ ე ვ ე ლ ი ე., მასალები იერუსალიმის ქართული კოლონიის ისტორიისათვის (XI–XVII სს.), თბ., 1962; მ ე ნ ა ბ დ ე ლ., ძველი ქართული მწერლობის კერები, II, თბ., 1980; მ ა მ ი ს თ ვ ა ლ ი შ ვ ი ლ ი ე., საქართველოსა და იერუსალიმის ურთიერთობის ისტორიიდან (XVI–XVII სს.), თბ., 2008; ჯ ა ფ ა რ ი ძ ე გ., საქართველო და ეგვიპტის მამლუქები, თბ., 2016; Χ ρ υ σ ο σ τ ό μ ο υ Π α π α δ ο π ο ύ λ ο υ (Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν καὶ πάσης Ἑλλάδος), Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων, ἐν Ἀθήναις, 1970; მ ი ს ი ვ ე: Ἡ Ἱερὰ Μονὴ τοῦ Σταυροῦ καὶ ἡ ἐν αὐτῇ Θεολογικὴ Σχολή, Ἐν Ἱεροσολύμοις, 1905; Α. Τ σ ε λ ί κ α, Καταγραφή του αρχείου του Πατριαρχείου Ἱεροσολύμων, Δελτίο του Ἱστορικοῦ καὶ Παλαιογραφικοῦ Αρχείου, τομ. Ε΄, Ἀθήνα, 1992.